

УДК 314.18(477)

*В.М. ГЕЄЦЬ,
директор Інституту економіки
та прогнозування НАН України,
академік НАН України*

НАСЛІДКИ ДЕМОГРАФІЧНИХ ВИКЛИКІВ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

Із висновків про демографічну ситуацію в Україні та її викликів для економіки в довгостроковому відношенні одним із основоположних є те, що попереду на майбутні 20 років, утворилася демографічна яма, якщо враховувати ненароджених дітей за 20 років незалежності України. Розміри ями сягають 5 млн. чоловік, так як чисельність українців віком до 25 років станом на 2010 р. становила 13 млн. проти 18 млн. у 1990 році.

Результатом такого провалу є і буде не тільки і не стільки проблема чисельності населення, що має тенденцію до його скорочення, а те, що в структурі населення, яке вступатиме в активне життя в наступні 20 років, буде порівняно менша, ніж у попередні 20 років, частина молоді, яка розпочинає життя, стаючи до навчання та праці, а також народжує нове покоління. Головним в такому разі для майбутнього є потенційне гальмування економіки, через обмежений, передусім ресурс праці як один із основоположних ресурсів росту економіки та її модернізації. Заміщення його на цей період можливе за рахунок мігрантів, але це пов'язано з проблемами їхньої, як правило, низької кваліфікації. Отже, заміна по чисельності буде неадекватною за якістю. До того ж додадуться проблеми їх гуманітарної адаптації, в тому числі з можливими негативними наслідками. Тому першочерговим на майбутнє для економічного зростання є забезпечення інтенсивного підвищення кваліфікації тих, хто буде, принаймні в найближчі 20 років, вступати в працездатний вік і матиме можливість активно працювати. До того ж в умовах, що склалися, на порівняно меншу частину молодого покоління, що вступає сьогодні і в перспективі в життя, реально підвищується навантаження щодо пенсійного обслуговування тієї частини населення, яка виходить на пенсію. А це знижує конкурентоспроможність економіки, оскільки зростає її затратність, що теж гальмує економічне зростання. Тому для його забезпечення в перспективі проблема якості робочої сили та її професійної орієнтації й підготовленості є особливо важливою. А це, в свою чергу, означає, що адекватною до такого роду проблем в частині формування високого професійного рівня населення має бути перш за все **освіта**. Основним її завданням, поряд з високою кваліфікацією, що має забезпечувати процеси нововведень, завдяки чому відбуватиметься формування рушійних сил економічного росту, має бути також формування людини, здатної включитися одночасно в

пошук національної моделі модернізації серед їх можливої множини. Адже нам необхідно на даному етапі реалізувати проєкт модернізації сучасного змісту, незважаючи на те, що останній був сформульований ще у XVIII ст. філософами Просвітництва. Суть його полягає в тому, щоб «невпинно розвивати об'єктивуючі науки, універсалістські основи моралі й права і автономне мистецтво із збереженням їх свавільної природи, але одночасно і в тім, щоб вивільнити нагромаджені таким чином когнітивні потенціали з їх найвищих езотеричних форм і використовувати їх для практики, тобто для розумної організації життєвих умов» [1]. В сучасному проєкті модерну відображається якісно нова специфіка даного етапу розвитку цивілізації, коли «...нововведення не обмежуються досягненнями науки і технології, а включають в себе виявлення і задоволення потреб споживачів, покращення маркетингу розподілу та послуг, що не менш важливо, ніж розробки, які виникають в наукових лабораторіях» [2]. У сучасному вимірі мова має йти про досить широкий спектр потреб людини, попит на які задовольняється як ринками, так і державою. Відповідно до таких змін в економіці реструктуризується і суспільне життя в напрямі домінування в ньому дій, що мають креативний характер. Свідченням цього є домінуюча тенденція росту наукових і інженерних кадрів та висококваліфікованих робітників. При цьому найбільш успішним є той модернізаторський проєкт, в якому має місце або досягається і демократичне управління економікою в умовах розвинених інститутів громадянського суспільства. В такому випадку конфігурація сил макросистем: держави, суспільства, економіки характеризується як сильна [3]. Розвиток науки і практики організації життя з часом у світі народили множинність модернізаційних підходів, які оновлювали суспільство тих країн, де їх реалізовували. Основною характерною ознакою такого оновлення ставав поступовий відхід від домінуючої традиційності і перехід до інноваційних ознак суспільного життя з одночасною, властивою національній і культурній традиціям, системою управління.

Слід мати на увазі, що в минулому не все відбувалося однозначно щодо досягнення ознак інноваційності, тому історичні уроки минулого в процесі забезпечення модернізації потрібно добре засвоїти. А з нашої історії, згідно з висновками В.О.Ключевського, відомо, що в часи Мономахів і Мстиславів у Київській Русі були училища з мовами латинськими і грецькими. А при правлінні Іоанів в Московії не стало вистачати шкіл початкової грамотності [4]. Пояснення цього знаходимо у іншого дослідника нашої історії. Зокрема, А.Янов пише, що «Причина такого сумного становища – трагічна відсталість освіти, за що відповідальна Російська православна церква, яка не виконала в середньовічному суспільстві роль просвітителя, а лише збільшила свою владу і багатство» [5].

Таким чином, із наведеного виходять принаймні три основоположні висновки, які актуальні й на сьогодні:

- ключова роль у процесах перетворень належить, перш за все, освіті;
- має бути суспільна сила, яка є носієм змін;
- погоня носія в процесі змін за владою і багатством позбавляє його модернізаторської сили.

Із даного переліку два перші є, здавалося б, очевидними і загальноновизнаними, але насправді їх дотримуються далеко не завжди. Третій висновок дещо незвичний в сприйнятті, але, як свідчить історія і сучасність, наслідки такого підходу для суспільства є вкрай негативними. Для підсилення доказовості сказаного звернемося до висновків А.Ф.Тютчевої, які саме і дають на це відповідь. Зокрема, вона зазначає, що не могла не ставити собі питання, яке майбутнє очікує народ, вищі класи якого проникнуті глибоким розтлінням,

---

¹ Із промови Ю.Хабермаса у Франкфурті-на-Майні при врученні премії Т.Адорно. Цю промову 1980 р. багаторазово передруковували по усьому світу. [1]

завдяки розкоші і пустоті зовсім втратили національне почуття і особливо релігійну свідомість, а нижчі класи загрузили у рабстві, пригніченні, неосвіченості, що систематично підтримується [6]. Яка є аналогія між таким минулим і сучасністю? Відповідь полягає в тому, що «...пострадянська бюрократія за ширмою демократичних гасел здійснила реформи в інтересах власного збагачення, успішно замістивши ними інтереси національного розвитку, при повній безпорадності суспільства, в том числі, його освічених груп.

Намагаючись зберегти прийнятний життєвий рівень, нездатна (інтелігенція – В.Г.) через свою відокремленість протистояти аморалізму, що транслюється з верхніх поверхів соціальної піраміди, масова інтелігенція стала на шлях негативної адаптації.

Про це свідчать побори в середній школі і системі медичного обслуговування, хабарі в суді та в правоохоронних закладах і навіть ... святая-святих інтелігенція у вітчизняній вищій школі. Хто ж в такому разі може і повинен запропонувати масовим прошаркам населення зразки соціально схвальної поведінки, більше того – суспільні ідеали?» [7]. Основоположну роль ніби має зіграти наука і освіта, але «На жаль, російська соціальна наука ...опинилася не на висоті. ... Соціальна наука: фальсифікує минуле (головним чином історію); міфологізує сучасне (спонукає людей діяти в ім'я реалізації нездійснених міфів, чи-то суцільна колективізація або суцільна приватизація, тотальне планування або абсолютно вільний ринок); містифікувати майбутнє (закликає жертвувати щастям і нормальними умовами життя тим, хто живе нині, в ім'я «побудови» утопічного щасливого майбутнього для окремих поколінь)» [8]. Наведене є багато в чому характерним і для України. А що є в освітянських тенденціях?

Таблиця 1

**Тенденції індексу розвитку людського потенціалу:
міжнародні порівняння**

Країна	1990	1995	2000	2005	2010	Δ за період
Франція	0,907	0,925	0,938	0,952	0,872	-0,035
США	0,919	0,931	0,942	0,951	0,902	-0,017
Німеччина	0,89	0,913	0,928	0,935	0,885	-0,005
Чеська Республіка	0,845	0,854	0,866	0,891	0,841	-0,004
Угорщина	0,813	0,817	0,845	0,874	0,805	-0,008
Польща	0,806	0,822	0,852	0,87	0,795	-0,011
Білорусь	0,79	0,755	0,778	0,804	0,732	-0,058
Російська Федерація	0,815	0,771	0,782	0,802	0,719	-0,096
Україна	0,809	0,756	0,761	0,788	0,71	-0,099
Китай	0,634	0,691	0,732	0,777	0,663	0,029
Індія	0,521	0,551	0,578	0,619	0,519	-0,002

Джерело: *Доповідь про розвиток людини за відповідні роки. [Електронний ресурс]*
Доступ: <http://hdr.undp.org/en/reports/>

Певні висновки впливають із статті І.Лікарчука [9], який стверджує, що має місце колапс української освіти і наводить ряд факторів та причин, з однією частиною яких можна погодитися, з іншою – необхідно дискутувати, але разом з тим не випадково як результат охарактеризованих вище процесів маємо негативні тенденції щодо розвитку

людського потенціалу (табл. 1). Як видно з наведених даних у багатьох країнах світу в динаміці людського потенціалу також має місце тенденція до зниження, окрім Китаю, але лідером зниження є Україна, а за нею Росія та Білорусь, тобто порівняно з іншими країнами, в тому числі і східноєвропейськими, ми втрачаємо свої позиції.

Якщо за індексом людського розвитку 1991 р. від Німеччини Україна відставала на 9%, то 2010-го вже на 19%. Польщу 1990 року вона випереджала на 1%, а 2010-го – вже відставала на 8%. Від Чехії вона відставала 1990 року на 5%, а 2010-го – вже на 16%. Перше, що часто називають серед причин такого стану справ, це те, що Україна витрачає недостатньо коштів на людський розвиток, перш за все на освіту, яка, незважаючи ні на що, разом з наукою відтворюють інтелектуальну еліту, яка потенційно має взяти на себе завдання основного і відповідального носія. Але дані табл. 2 свідчать, що, порівняно з іншими країнами, державні витрати на освіту у відсотках до ВВП є далеко не малими за питомою вагою, хоча державні витрати на охорону здоров'я в структурі ВВП є порівняно меншими від багатьох країн (менше витрачає хіба що Російська Федерація). І це в той час, коли нинішній стан системи охорони здоров'я в Україні на фоні країн Європи є чи не найгіршим (табл. 3). І це не випадково, бо, як свідчать дані табл. 2, Україна явно випереджає країн-сусідів за витратами на обслуговування боргу.

Таблиця 2

Пріоритетність витрат, % ВВП

Рейтинг країни за РІДП	Країна	Державні витрати на охорону здоров'я		Державні витрати на освіту			Військові витрати			Загальне обслуговування боргу		
		2004	2000–2007	1991	2002–2005	2000–2007	1990	2005	2008	1990	2005	2008
10	Франція	8,2	8,7	5,5	5,9	5,6	3,4	2,5	2,3			
12	США	6,9	7,1	5,1	5,9	5,5	5,3	4,1	4,3			
22	Німеччина	8,2	8		4,6	4,4	2,8	1,4	1,3			
32	Чеська Республіка	6,5	5,8	..	4,4	4,6	..	1,8	1,3	3	4,8	
36	Угорщина	5,7	5,2	6,1	5,5	5,4	2,8	1,5	1,2	12,8	21,5	
37	Польща	4,3	4,6	5,2	5,4	4,9	2,8	1,9	2	1,6	11,2	11,2
64	Білорусь	4,6	4,9	5,7	6	5,2	1,5	1,2	1,5		2,3	2
67	Російська Федерація	3,7	3,5	3,6	3,6	3,9	12,3	4,1	3,5	..	5,5	4,1
76	Україна	3,7	4	6,2	6,4	5,3	..	2,4	2,7	..	7,1	10,1
81	Китай	1,8	1,9	2,2	1,9	1,9	2,7	2	2	2	1,2	0,8
128	Індія	0,9	1,1	3,7	3,8	3,2	3,2	2,8	2,6	2,6	3	2,7

Джерело: Доповідь про розвиток людини за відповідні роки. [Електронний ресурс]
Доступ: <http://hdr.undp.org/en/reports/>

Таблиця 3

Здоров'я та медична допомога
(Оцініть теперішній стан системи охорони здоров'я в Україні:
0 – дуже поганий; 10 – дуже добрий)

Країна Європи	N			Середній бал			Стандартне відхилення		
	2005	2007	2009	2005	2007	2009	2005	2007	2009
Австрія	2213	2405	—	6,49	6,69	—	2,18	2,18	—
Бельгія	1771	1798	1758	7,19	7,35	7,41	1,81	1,67	1,56
Болгарія	—	1400	2160	—	2,60	3,19	—	2,39	2,37
Велика Британія	1879	2394	2344	5,40	5,23	5,95	2,27	2,33	2,21
Греція	2382	—	2055	4,78	—	3,36	2,53	—	2,32
Данія	1451	1505	1593	6,42	6,16	5,81	2,02	2,07	2,23
Естонія	1928	1517	1631	4,25	4,20	5,07	2,31	2,28	2,27
Ізраїль	—	—	2407	—	—	6,26	—	—	2,35
Ірландія	2265	1800	—	4,06	3,90	—	2,57	2,52	—
Ісландія	562	—	—	6,57	—	—	2,10	—	—
Іспанія	1648	1875	2552	5,75	6,03	6,12	2,21	2,10	2,10
Кіпр	—	995	1183	—	6,25	5,79	—	2,21	2,08
Латвія	—	1960	1949	—	3,98	3,53	—	2,42	2,42
Люксембург	1601	—	—	7,07	—	—	2,28	—	—
Нідерланди	1865	1889	1762	5,60	5,93	6,18	1,94	1,77	1,82
Німеччина	2833	2916	2720	4,73	4,40	4,70	2,38	2,34	2,31
Норвегія	1753	1750	1548	5,71	5,88	6,01	2,14	2,03	2,03
Польща	1692	1721	1601	3,11	3,90	3,78	2,44	2,49	2,29
Португалія	2031	2222	2340	3,56	3,59	4,33	2,06	2,23	2,19
Російська Федерація	—	2437	2466	—	3,42	3,56	—	2,36	2,32
Румунія	—	2139	2100	—	3,76	3,93	—	2,58	2,78
Словаччина	789	1766	1798	5,65	3,93	4,40	3,02	2,30	2,50
Словенія	1427	1476	1271	4,89	5,17	4,83	2,37	2,45	2,38
Туреччина	—	—	2360	—	—	5,67	—	—	3,09
Угорщина	1469	1518	1518	3,26	3,24	3,79	2,17	2,48	2,53
Україна	1989	2002	1795	2,82	2,61	2,41	2,11	2,23	2,01
Фінляндія	2011	1896	2190	6,89	6,96	6,64	1,94	1,82	1,97
Франція	1803	1986	2065	5,76	6,28	6,02	2,22	2,12	2,11
Хорватія	—	—	1466	—	—	4,43	—	—	2,41
Чеська Республіка	2955	—	1998	5,35	—	5,40	2,36	—	2,44
Швейцарія	2120	1804	1809	6,24	6,58	6,99	2,21	2,09	1,86
Швеція	1935	1927	1812	5,21	5,84	6,05	2,29	2,17	2,08

Джерело: Головаха Є., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі за результатами соціального дослідження 2005 – 2007 – 2009. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 73.

Ця стаття витрат, на жаль, матиме, швидше за все, найближчими роками тенденцію до зростання, і тільки після 2013 р. можна очікувати змін на краще. Це означає, що навряд чи Україна зможе збільшити питому вагу витрат на освіту та охорону здоров'я протягом найближчих двох–трьох років, що значно актуалізує проблему ефективності витрат як на освіту, так і на охорону здоров'я. В такому контексті підготовка якісної робочої сили на майбутнє має не тільки характерні проблеми в освіті, які необхідно буде вирішувати (про що йтиметься далі), а й важливим буде забезпечення здорового способу життя, що потенційно скорочує витрати на охорону здоров'я і, головне, забезпечує більш продуктивну працю.

Що стосується здорового способу життя, то це все те, що «... в людській діяльності ...стосується збереження й зміцнення здоров'я, все, що сприяє виконанню людиною своїх людських функцій через діяльність з оздоровлення умов життя — праці, відпочинку, побуту» [10]. Оскільки через вищезначену демографічну яму основне навантаження лягає на молоде покоління, важливо насамперед для них забезпечити формування здорового способу життя, що має багатогранний вимір, в структурі якого найважливішими є:

- заняття фізкультурою та спортом;
- відмова від вживання алкоголю, тютюну, наркотиків;
- повноцінне харчування;
- безпечна сексуальна поведінка та планування сім'ї;
- вільний час та активність молоді;
- підтримуюче соціальне середовище в сім'ї, навчальному закладі, робочому колективі;
- доступність медико-соціальних послуг зі збереження та зміцнення здоров'я, в тому числі запобіжних засобів з профілактики ВІЛ-інфікування.

Дослідження за цими складовими показали досить невтішні результати. Зокрема, якщо у десятирічному віці тільки 55% дівчаток та 58% хлопчиків регулярно займалися фізичною культурою, то у двадцятидвохрічному віці тільки 10% дівчаток та 18% хлопців продовжують нею займатися [11, с. 75]. До цього в десятирічному віці 10% дівчат та 23% хлопців уже мали досвід паління. А у двадцятидвохрічному віці серед хлопців таких вже було 91%, а серед дівчат — 63% [11, с.130]. Завдяки такій тенденції в Україні безперервно зростає смертність, пов'язана з тютюнопалінням. Якщо на 100 тис. осіб таких у 1980 р. було у чоловіків дещо більше 600 випадків, то у 2008 р. — вже близько 1000 [12, с.113]. Досвід вживання алкоголю в десятирічному віці мали 26% дівчат та 40% хлопців. Двадцятидвохрічних таких вже було 99% серед хлопців та 96% серед дівчат, тобто майже 100% [13, с.137]. «Знайомство молоді з наркотичними речовинами відбувається в досить ранньому віці (11–12 років — у хлопців, 13–14 років у дівчат). З віком зростає питома вага молоді, яка має досвід вживання наркотичних речовин. Приблизно третина респондентів в обох вікових групах робили це один раз, ще третина 2–3 рази в житті» [13, с.146].

Стосовно харчування у молодих українців «намітилася тенденція наближення структури раціону харчування ... до оптимальних фізіологічних потреб та норм, її збалансування за основними параметрами, зростання кількості та частоти вживання продуктів та напоїв, що справляє позитивний вплив на самопочуття та стан здоров'я» [13, с.189].

Що ж до активності молоді у вільний час, то тут спостерігаються негативні явища, оскільки молодь 75% вільного часу проводить біля телевізора, пасивно переглядаючи телевізійні програми, а 72% віддають перевагу спілкуванню у своєму віковому середовищі [13, с.189], обмежуючи можливості розширення світосприйняття через інші форми

суспільного життя, що мало б сприяти формуванню активної позиції молоді вже в дорослому житті.

У статевому житті спостерігається ризикована сексуальна поведінка, особливо серед молоді, яка мала ризиковані статеві контакти у 46% випадків серед жінок та 85% – у чоловіків у віці 15–24 р., і близько половини не використовували презервативи [12, с. 134].

Слід зазначити, що низький рівень схильності до ведення здорового способу життя щодо, наприклад, споживання алкоголю значно відрізняє українську молодь у віці 15–29 рр. від молоді країн ЄС. Так, смертність від отруєння алкоголем у чоловіків в Україні вища за європейські показники у 16,3 разу в розрахунку на 100 тис. населення, у жінок у такому ж віці – у 16 разів. А показники кількості вбивств та наслідків нападу з метою вбивства чи ушкодження в Україні вищі для чоловіків у віці такого ж віку в 5,1 разу, а для жінок – в 4,3 разу. Суттєві відмінності і щодо смертності від навмисних самоушкоджень та самогубств. В Україні ці показники вищі за європейські для чоловіків 15–29 рр. на 100 тис. населення майже в 2,6 разу, а для жінок – більше як у 1,6 разу. Нарешті, ще одна причина смерті від зовнішніх причин це транспортні нещасні випадки. Україна випереджає Європу, незважаючи на меншу кількість транспортних одиниць, в розрахунку на 1000 дорослого населення, по чоловіках в 2,3 разу, а по жінках – в 1,9 разу [12, с.143]².

Таким чином, можна упевнено стверджувати, що в Україні така складова здорового способу життя молоді, як забезпечення повноцінного харчування, виглядає краще, ніж усі інші складові. Що стосується решти складових, то їхній рівень, що залежить як від матеріальних статків і місця проживання, так і від рівня обізнаності та сформованої поведінки в суспільних і сімейних обставинах, на нашу думку, є явно недостатнім і вимагає, перш за все, підвищення ролі освітянської діяльності, за рахунок якої саме і формуються життєві пріоритети у молоді та її цінності, у тому числі і ставлення до здорового способу життя. Багато хто із дослідників вже неодноразово доводили, що в українській молоді формування основних пріоритетів щодо цінностей життя пов'язане саме з освітою [12, с.144–175], оскільки завдяки освітянській діяльності можна піднести не тільки рівень сприйняття професійної підготовки, а й здорового способу життя, що у молоді може підвищити очікувану тривалість здорового життя та активної праці. Сьогодні в Україні очікувана тривалість здорового життя при народженні є однією з найнижчих серед європейських країн і на 2003 р. становить 54,9 року у чоловіків і 63,6 року у жінок. Причому нижчі показники стосовно чоловіків мала тільки Росія, а стосовно жінок РФ навіть випередила Україну [14].

Які ж тенденції на тлі охарактеризованих проблем, які вона має вирішувати або сприяти їх вирішенню, має українська освіта?

В Україні охоплення освітою населення шкільного віку є досить високим (табл. 4) і становить 98,9% населення молодшого шкільного віку, 94,4% населення середнього шкільного віку. За обома показниками Україна випереджає РФ і наближена до більшості інших країн. Що стосується охоплення навчанням після набуття середньої освіти, то цей рівень в Україні наближається до США і значно перевищує показники по більшості інших країн Європи.

---

² Розраховано на основі даних, наведених в [12, с. 143].

Таблиця 4

Освіта

Рейтинг країни за ІРЛП	Країна	2001–2009 рр. (дані стосуються останнього року вказаного періоду, за який доступна інформація)		
		Доступність освіти		
		Коефіцієнт охоплення початковою освітою, % населення молодшого шкільного віку (сукупний)	Коефіцієнт охоплення середньою освітою, % населення середнього шкільного віку (сукупний)	Коефіцієнт охоплення після середньою освітою, % населення відповідного віку навчання після набуття середньої освіти (сукупний)
4	США	98,0	94,3	81,6
10	Німеччина	105,7*	100,6*	...
14	Франція	110,2*	113,3*	54,7
28	Чеська Республіка	102,1	95,0	54,3
36	Угорщина	97,8	96,7	67,2
41	Польща	97,1	99,8	66,9
61	Білорусь	99,2	95,3	72,8
65	Російська Федерація	96,8	84,0	75
69	Україна	98,4	94,4	79,4
89	Китай	112,1*	74,4	22,1
119	Індія	113,1*	57,0	13,5

* Коефіцієнт перевищує 100%, оскільки чисельник враховує всіх учнів, що навчаються в країні, незалежно від громадянства, а знаменник обмежується віковою когортою громадян країни.

Джерело: Доповідь про розвиток людини за 2010 р. [Електронний ресурс].
Доступ: <http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_RU_Tables_reprint.pdf>

Це свідчить про переважання вищою освітою населення старшого шкільного віку, тоді як багато з європейських країн на вищу світу (табл. 5) витрачають менше, а скоріше за все, орієнтуються на підготовку фахівців із середньою, але вже спеціальною освітою.

Таблиця 5

Державні видатки на вищу освіту, % видатків на галузь

Країна	Рік	% видатків
Австрія	2007	26,85
Німеччина	2007	24,23
Франція	2007	22,51
Угорщина	2007	18,91
Індія	2006	19,94
Польща	2007	19,20
Швеція	2007	27,81
Україна	2007	28,90

Джерело: UIS Data Centre. [Електронний ресурс].
Доступ: www.uis.unesco.org/template/pdf/Guides/DataCenterUserGuide_EN.pdf

Масове охоплення молоді вищою освітою зумовило явні структурні перекося у видатках держави на вищу освіту в Україні. Якщо Австрія на це виділяла в 2007 р. 26,9% видатків на галузь, Німеччина – 24,2%, Польща – 19,2%, то Україна – 28,9%, що при майже однозначності всіх витрат на освіту від ВВП, як було показано в табл. 2, свідчить про те, що за питомою вагою недофінансовані наука, середня професійна та початкова освіта. Якщо навіть врахувати, що наші окремі заклади віднесені до вищої освіти, а фактично є середніми, то це також означає, що має місце перекося і у класифікації закладів, що не може не впливати на якість освіти. А це досить важливо, особливо, якщо враховувати, що за загальним Індексом глобального таланту (GTI) Україна має доволі високі показники (табл. 6) із одночасною системою схильності до залучення таланту, яка розвивається дедалі більше (табл. 7).

Як свідчать дані табл. 8, Україна входить до двадцятки кращих країн світу за загальним індексом таланту, і в динаміці цей показник, як бачимо, має тенденцію до підвищення. Очікується, що за 5 років (2007 – 2012 рр.) Україна з 19-го місця переміститься на 17-е і за індексом таланту досягне рівня Італії і Російської Федерації. Крім того, вказане міжнародне дослідження свідчить, що і схильність в Україні до залучення таланту теж підвищується. Якщо в 2007 р. Україна мала 27-й ранг, то на 2012 р. очікується, що вона підніметься на 4 одиниці, досягнувши 23-го рангу, хоча за індексом схильності залучення таланту ми програємо нашим найближчим сусідам: Росії, Польщі, а тим більше багатим європейським країнам, серед яких Франція, Німеччина, Іспанія, Італія та ряд інших, що спонукає талановиту молодь продовжувати реалізовувати схильність до свого таланту в інших країнах-сусідах, які можуть на більш високому рівні надати можливості для його реалізації. І це є важливим фактором у боротьбі за висококваліфіковані кадри, які необхідні для забезпечення нової хвилі технологічного оновлення.

Цілком зрозуміло, що ключову роль як в системі підготовки висококваліфікованих кадрів, так і в системі реалізації таланту, перш за все молодих людей, відіграє все ж таки освіта. Теперішній її стан за оцінкою населення у порівнянні з іншими країнами подано в табл. 8. Згідно з наведеними даними опитування, з балом 3,88 за станом на 2009 р. Україна належить до країн з балом нижче середнього (5,0), якщо враховувати, що 10,0 це бал, який характеризує рівень освіти країни як дуже добрий. Таким чином, теперішній стан системи освіти в Україні серед наведених 32-х країн Європи оцінюється швидше як поганий або дуже близький до нього, оскільки Україна з балом 3,88 посідає одне з останніх місць. При цьому зауважуємо, що оцінка в нуль характеризується як дуже погана.

Отже, незадовільний рівень освіти в Україні спонукає кращих і тих, хто має фінансову можливість, виїздити вчитися за кордон, і кількість їх зростає. Так, якщо в 2007 р. таких було 36 тис. осіб, то в 2008 р. – понад 38 тис. осіб. І хоча освіта за кордоном доступна порівняно невеликій частині молоді, але з часом в міру розвитку систем залучень на навчання та роботу в іноземних країнах, чисельність міграції молоді, особливо талановитої, на навчання за кордон зростатиме, особливо, якщо і надалі падатиме якість освіти в Україні. А така тенденція, як видно з табл. 8, має місце (за період з 2005 по 2009 рр. середній бал якості освіти знизився в Україні на 6%).

Враховуючи очікувані в світі перспективи технологічного оновлення в період 2010 – 2020 рр., тобто у найближчі 10 років, і виходячи з того, що у світі очікується загострення боротьби за кадри вищої кваліфікації, які своєю діяльністю зумовлюватимуть нову хвилю технологічного підйому, попереду, ще більше, ніж у даний час, загострюватиметься боротьба за кадри, які це здійснюватимуть. А це означає, що розвинений світ відправляється на пошуки та залучення і підготовку, насамперед, наукових кадрів. Саме тому не випадково вже сьогодні у провідних країнах світу (наприклад, Німеччині, Франції) у структурі випускників вищих навчальних закладів найбільшу частину займають фахівці, підготовлені для проведення дослідницької роботи (табл. 9).

Таблиця 6

Загальний індекс глобального таланту (GTI)

2007			2012			
Ранг	Країна	Індекс	Динаміка	Ранг	Країна	Індекс
1	Сполучені Штати Америки	52	↑	1	Сполучені Штати Америки	53
2	Канада	47	↔	2	Сполучене Королівство	48
3	Нідерланди	46	↔	3	Канада	47
4	Сполучене Королівство	46	↔	4	Нідерланди	46
5	Швеція	45	↑	5	Швеція	45
6	Німеччина	43	↔	6	Китай	44
7	Австралія	43	↔	7	Німеччина	44
8	Китай	42	↔	8	Австралія	43
9	Франція	41	↑	9	Франція	43
10	Індія	39	↑	10	Індія	41
11	Іспанія	37	↑	11	Іспанія	37
12	Малайзія	37	↑	12	Малайзія	37
13	Польща	35	↔	13	Корея, Республіка	37
14	Італія	34	↔	14	Японія	36
15	Корея, Республіка	34	↔	15	Польща	35
16	Японія	34	↔	16	Італія	34
17	Аргентина	34	↔	17	Україна	34
18	Російська Федерація	33	↑	18	Російська Федерація	34
19	Україна	33	↔	19	Мексика	33
20	Греція	32	↔	20	Греція	32
21	Мексика	31	↔	21	Аргентина	32
22	Тайланд	31	↑	22	Тайланд	30
23	Бразилія	30	↔	23	Південна Африка	30
24	Південна Африка	29	↔	24	Єгипет	29
25	Єгипет	29	↔	25	Бразилія	29
26	Туреччина	27	↑	26	Туреччина	29
27	Нігерія	25	↔	27	Саудівська Аравія	26
28	Саудівська Аравія	23	↔	28	Нігерія	23
29	Індонезія	23	↑	29	Індонезія	22
30	Іран	21	↑	30	Іран	21

Джерело: Heidrick & Struggles. Mapping Global Talent: Essays and Insights. [Електронний ресурс]. Доступ: www.welknowglobaltalent.com/pdfs/HeidrickGTbooklet.pdf

Таблиця 7

Схильність до залучення таланту					
Ранг	Країна	Індекс	Динаміка	Ранг	Індекс
1	Сполучені Штати Америки	39	↑	1	41
2	Швеція	37	↗	2	35
3	Канада	36	↑	3	35
4	Німеччина	35	↑	4	34
5	Франція	35	↗	5	33
6	Австралія	34	↘	6	33
7	Сполучене Королівство	33	↗	7	32
8	Іспанія	31	↑	8	31
9	Нідерланди	31	↗	9	30
10	Італія	30	↘	10	29
11	Польща	29	↗	11	28
12	Греція	26	↗	12	27
13	Аргентина	25	↘	13	27
14	Японія	25	↗	14	27
15	Корея, Республіка	23	↗	15	26
16	Малайзія	23	↗	16	24
17	Індія	23	↗	17	24
18	Єгипет	23	↗	18	24
19	Російська Федерація	20	↑	19	23
20	Мексика	20	↗	20	22
21	Бразилія	19	↗	21	22
22	Іран	19	↗	22	22
23	Саудівська Аравія	19	↗	23	21
24	Туреччина	17	↗	24	20
25	Нігерія	16	↗	25	18
26	Китай	16	↑	26	18
27	Україна	15	↗	27	17
28	Індонезія	15	↗	28	17
29	Тайланд	14	↗	29	14
30	Південна Африка	11	↑	30	11

Джерело: Heidrick & Struggles. Mapping Global Talent: Essays and Insights. [Електронний ресурс]. Доступ: www.weknowglobaltalent.com/pdfs/HeidrickGTPbooklet.pdf

Таблиця 8

Оцініть теперішній стан системи освіти в країні
(0 – дуже поганий, 10 – дуже добрий)

Країна Європи	N			Середній бал			Стандартне відхилення		
	2005	2007	2009	2005	2007	2009	2005	2007	2009
Австрія	2167	2405	-	5,60	5,70	-	2,26	2,26	-
Бельгія	1735	1798	1743	6,36	6,59	6,57	2,13	2,04	1,97
Болгарія	-	1400	1957	-	3,57	3,88	-	2,58	2,40
Велика Британія	1843	2394	2290	5,56	5,56	5,75	2,05	2,12	2,10
Греція	2182	-	2032	5,09	-	3,60	2,26	-	2,21
Данія	1433	1505	1565	7,32	7,57	7,47	1,81	1,73	1,80
Естонія	1814	1517	1586	5,55	5,38	5,86	2,13	2,31	2,12
Ізраїль	-	-	2443	-	-	3,88	-	-	2,45
Ірландія	2248	1800	-	6,92	6,76	-	2,17	2,17	-
Ісландія	561	-	-	6,85	-	-	1,90	-	-
Іспанія	1571	1875	2411	5,28	5,20	5,23	2,11	2,09	2,02
Кіпр	-	995	1148	-	6,35	5,76	-	2,04	2,01
Латвія	-	1960	1896	-	4,64	4,62	-	2,33	2,31
Люксембург	1493	-	-	5,38	-	-	2,43	-	-
Нідерланди	1750	1889	1701	5,89	5,78	5,79	1,67	1,72	1,79
Німеччина	2762	2916	2634	4,26	4,46	4,49	2,17	2,18	2,18
Норвегія	1736	1750	1532	6,38	6,42	6,32	1,80	1,76	1,82
Польща	1615	1721	1522	5,15	5,25	5,64	2,28	2,34	2,18
Португалія	1958	2222	2233	3,89	4,20	3,97	1,98	1,96	2,02
Російська федерація	-	2437	2371	-	4,27	4,54	-	2,41	2,39
Румунія	-	2139	2046	-	4,92	4,53	-	2,61	2,78
Словаччина	737	1766	1720	5,13	5,64	5,35	2,30	2,22	2,36
Словенія	1348	1476	1215	5,03	5,31	5,56	2,24	2,26	2,23
Туреччина	-	-	2327	-	-	5,19	-	-	2,97
Угорщина	1398	1518	1386	4,49	4,31	4,57	2,28	2,38	2,45
Україна	1906	2002	1706	4,10	4,06	3,88	2,21	2,39	2,39
Фінляндія	1989	1896	2175	7,94	7,94	7,72	1,32	1,36	1,48
Франція	1772	1986	2051	4,95	5,00	5,02	2,15	2,14	2,09
Хорватія	-	-	1395	-	-	5,18	-	-	2,21
Чеська Республіка	2853	-	1933	6,33	-	6,40	2,03	-	2,19
Швейцарія	2018	1804	1706	6,19	6,30	6,54	2,05	2,01	1,95
Швеція	1853	1927	1746	5,53	5,64	5,69	2,11	2,05	2,00

Джерело: Головаха Є., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі за результатами соціального дослідження 2005 – 2007 – 2009. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С.51.

Таблиця 9

Підготовка кадрів за освітніми напрямками у 2008 р.
(частка випускників у загальній чисельності)

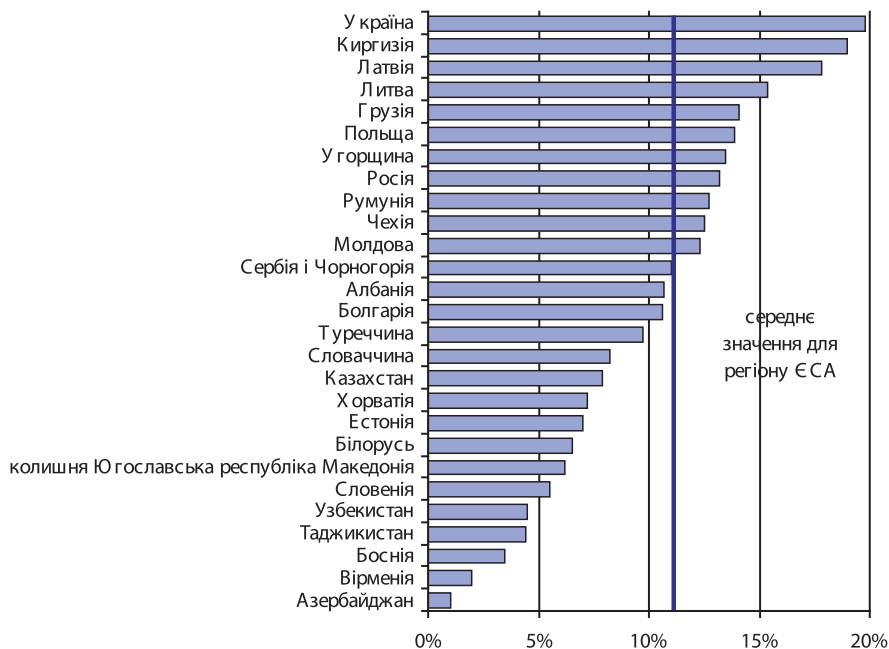
Країна	Дослідження	Інженерія. Виробництво. Промисловість	Соціальні науки. Бізнес. Право
Білорусь	1,61	18,65	32,28
Франція	16,03	23,50	62,35
Угорщина	6,53	8,46	45,49
Польща	7,72	8,54	42,82
Російська Федерація	10,01	37,23	79,83
Україна	4,40	24,43	53,91
Німеччина	16,59	16,64	29,53

Джерело: UN data. A world of information. [Електронний ресурс].
Доступ: http://data.un.org/Data.aspx?d=UNESCO&f=series%3aE_56

Якщо у названих країнах питома вага таких випускників сягає понад 16%, то в Україні це в 4 рази менше, а порівнянню з Росією – майже в 2,4 рази менше. У нас їх навіть менше ніж в Угорщині чи Польщі, які у сфері ряду сучасних високих технологій (космос, ядерна енергетика, літакобудування) практично не ведуть наукові розробки і не мають відповідних виробництв, у порівнянні з Україною. Крім того, на сьогодні Україна має в структурі економіки види діяльності, які відносять до порівняно високих технологій, вона також володіє виробництвами, що належать до індустріальних видів діяльності (хімія, металургія), від діяльності яких залежить сучасний стан економіки, і в той же час має місце найвища питома вага дефіциту знань та навичок у наявних працівників. І це є, за результатами опитувань, однією з основних перешкод для функціонування та розвитку компаній (рис.1). Як бачимо, таких компаній на сьогодні 20%, і це не враховуючи перспективи формування виробництв нових технологічних укладів. Дефіцит знань і навичок працівників частіше розглядається як серйозна перешкода для бізнесу в Україні, ніж в інших країнах регіону ЄСА.

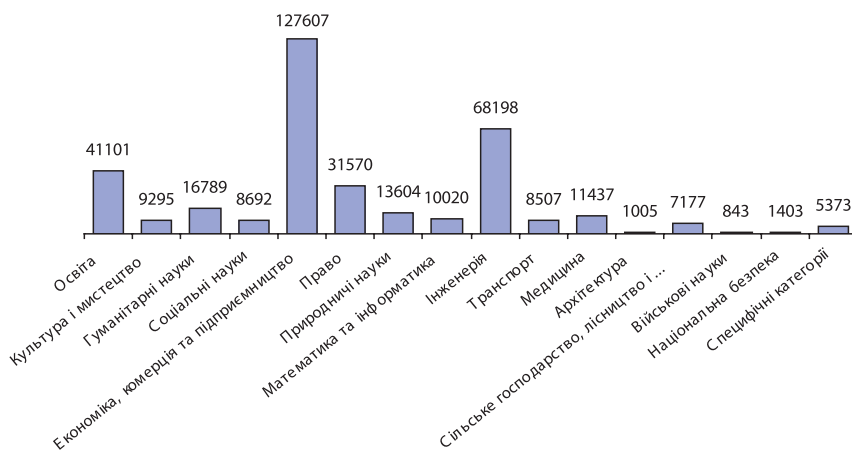
Водночас, якщо звернутися до рис. 2, то ми побачимо, що за чисельністю фахівців у структурі підготовки кадрів у вищій освіті України домінує гуманітарна сфера. І це при тому, що в Україні домінують індустріальні виробництва, в яких першочерговою є потреба в науково-технічних працівниках. Падіння престижу професії інженера в економіці України привело до того, що навіть окремі високотехнологічні виробництва укомплектовані кадрами у віці понад 60 років. До того ж середній вік і наукових працівників, задіяних у дослідженнях вказаного напрямку, є досить значним. Так, якщо в 1995 р. докторів наук у віці понад 61 рік було 36,9%, то у 2009 р. докторів такого віку було уже 50,8%. Що стосується кандидатів наук, то в 1995 р. у віці 61 і старше було 13%, а за станом на 2009 р. таких було уже 23,3% [15, с. 324]³. Разом з тим у віковій структурі наукових кадрів мали місце і певні позитивні тенденції. Зокрема, у 1995 р. докторів наук серед фахівців, які мали науковий ступінь у віці до 40 років, було 2,8%, а у 2009 р. таких було уже 3,3%.

³ Розраховано за даними [15, с. 324].

Джерело: ЄБРР – Світовий банк: Обстеження умов ведення бізнесу та ефективності роботи підприємств, 2005 р.; розрахунки працівників Світового банку

Рис. 1. Відсоток компаній, які вказують на знання та навички наявних працівників як одну з основних перешкод для функціонування та розвитку компаній, 2005 р.

Джерело: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2009/10 навчального року: Статистичний бюлетень. Держкомстат України. – К., 2010. – С.148 – 197.

Рис. 2. Підготовка фахівців в Україні за окремими напрямами на початок 2009/2010 навчального року

Серед кандидатів наук, відповідно, у 1995 р. було 21,8%, а у 2009 р. – 32%. При цьому кількість працівників з науковим ступенем, які виконували науково-технічні розробки, у 1990 р. становила 32,5 тис.чол., а в 2009 р. їх було тільки 21,5 тис. чол., тобто на 34% менше. Кількість спеціалістів, які виконують наукові та науково-технічні розробки, знизилася за указаний період майже в 3,5 разу. Це означає, що ті, здавалося б прогресивні зміни щодо молодих наукових кадрів з науковим ступенем відбулися в основному за рахунок гуманітарної сфери. Зрозуміло, що для індустріальної економіки України такі зміни були явно регресивного характеру, тому не випадково підготовка кадрів за таким освітнім напрямом, як «дослідження» мала питому вагу в 4,4% (табл. 9).

Що стосується необхідних змін у гуманітарній частині освіти, то далі мова має йти у напрямі, з одного боку, її реструктуризації, тобто скорочення питомої ваги відповідних випускників, а з другого боку – розширення сучасної підготовки всього спектра фахівців. Адже майбутній соціально-економічний розвиток матиме у своїй основі нову парадигму, основою якої є гуманітарні підходи, оскільки «...людству потрібна, поряд з системою інструментального знання, корегуюча і направляюча система нормоутворюючого знання, призначення якої – утримувати від деструктивних видів активності або застерігати від перетворення продуктивного активізму в руйнівний» [16].

Серед освітянських проблем у підготовці кадрів одне з основних значень має професійна орієнтація молоді і відповідна освіта щодо попиту на кадри на ринках праці. Дані табл. 10 показують, що в цьому в Україні є серйозні недоліки, оскільки за окремими спеціальностями досить невелика частина людей, які здобули вищу освіту, працює за отриманим фахом.

Таблиця 10

Частка зайнятих в Україні, які працюють за отриманим фахом, 2009 р.
(дані обстеження домогосподарств з питань економічної активності), %

Фізичні, математичні та технічні науки	29,9
Медичні науки	54,7
Викладачі	60,9
Галузі прикладних наук та техніки	19,2
Біологія, агрономія та медицина	60,7
Службовці, пов'язані з інформацією	32,2
Металургія та машинобудування	48,9

Джерело: Розрахунки автора за даними обстежень населення (домогосподарств) з питань економічної активності

Згідно з даними табл. 10, найбільші втрати серед фахівців з фізичних, математичних та технічних наук (понад 70%), прикладних наук та техніки (близько 71%), службовців, пов'язаних з інформацією (близько 68%). Узагальнені оцінки працюючих за отриманим фахом досягають величини у 60%, тобто 40% тих, хто навчався за певним фахом, потім працює не за своєю спеціальністю, що свідчить про значне неефективне витрачання коштів на освіту та явно недостатню професійну вимогливість на тих робочих місцях, де вони знайшли роботу.

Можливо була б надія, що пізніше вони підвищать свою кваліфікацію або її змінять в результаті продовження навчання на курсах підвищення кваліфікації, але, як свідчать

дані табл. 11, питома вага таких людей на всіх підприємствах досягає величини у 5%, тоді як у Швеції їх 46%, в Чеській Республіці – 59, Франції – 46 тощо. Це означає, що в багатьох країнах працівники раз на 2 – 3 роки в середньому підвищують свою кваліфікацію. В Україні для цього потрібно 20 років, і це не випадково, оскільки технологічне оновлення відбувається досить слабо. Так, за даними Держкомстату України, якщо у 1995 р. було упроваджено 2936 одиниць нових прогресивних технологічних процесів, то у 2009 р. їх було всього 1893, або на 35,6% менше, хоча порівняно з найгіршим за цей період 2000 роком приріст становив 34,9%, але, як бачимо, рівень кризового 1995 р. поки що не відновлено. За кількістю підприємств, що впроваджували інновації, ситуація також не краща. У 2009 р. таких підприємств було на 21% менше. В таких умовах багатьом працівникам підприємств можна не турбуватися про своє постійне підвищення кваліфікації. Власне, як би утворилося замкнене коло. Одні не модернізують підприємства, бо в Україні сформувалися інші механізми отримання прибутків, а інші – не турбуються про свою кваліфікацію і не витрачають на це час і кошти, бо на виробництвах, які не реструктуризуються, із застарілим виробничим апаратом можна працювати і без нових знань.

Таблиця 11

Відсоток працівників (всі підприємства), що беруть участь в курсах підвищення кваліфікації

Країна	2005 рік
Болгарія	15
Чеська Республіка	59
Німеччина	30
Франція	46
Латвія	15
Угорщина	16
Польща	21
Швеція	46
Україна	5

Джерело: дані Євростату та розрахунки автора за даними Держкомстату України

В той же час дослідження показують, що слабким місцем у підготовці кадрів у вищих навчальних закладах України є не тільки те, що їх готують за фахом, який не є результатом попиту на робочу силу певної кваліфікації та фаху, і не тільки те, що слабкою є їх перепідготовка і підвищення кваліфікації, а й те, що підготовка кадрів за інноваційними напрямками є доволі слабкою. На рис. 3 подано структуру випускників за інноваційними напрямками освіти. Як бачимо, тільки близько 0,6% випускників навчаються за інноваційними напрямками, що визначають нову хвилю технологічного оновлення, а тому складається перспектива, яка не може орієнтуватися на швидкий процес модернізації і налагодження нових технологічних укладів в економіці України, якщо навіть відбудуться якісні потужні зміни в економічній та науково-технічній політиці. Оскільки для підготовки висококваліфікованих кадрів потрібно не менше як 5 років, то ще кілька років слід чекати на те, щоб було змінено характер навчального процесу. Тому глибоких змін слід чекати через 8 – 10 років, і це при тому, якщо дії в цьому напрямку розпочати протягом найближчого року. Це означає, що зміни в освітянських процесах необхідно робити яко-

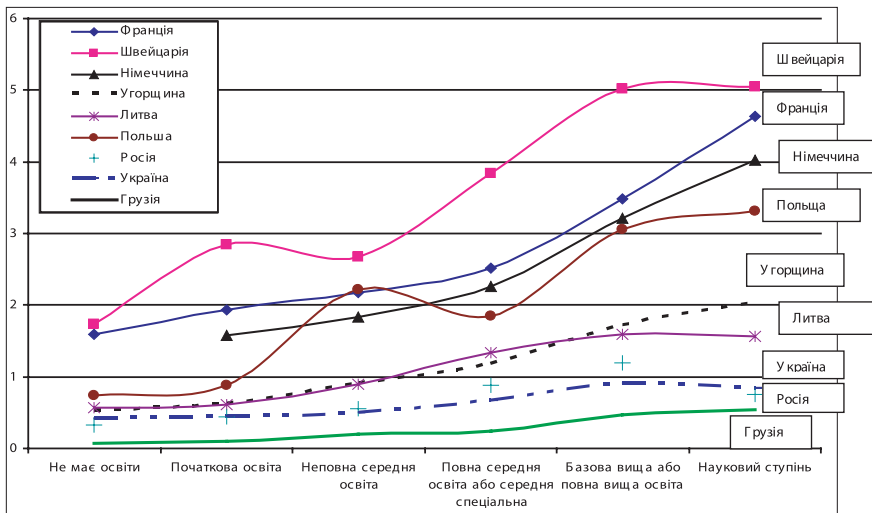

мога швидше, оскільки ми можемо не встигнути сісти у «потяг» нового технологічного підйому рівня 2020 року.

Джерело: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2009/10 навчального року: Статистичний бюлетень. Держкомстат України. – К., 2010. – С.148 – 197.

Рис. 3. Частка випускників за інноваційними напрямками освіти до загальної кількості випускників в Україні на початок 2009/2010 навчального року

Джерело: Об'єднаний масив даних EVS–2008. [Електронний ресурс]. Доступ: www.europeanvalues.study.eu/evs/data-and-downloads/

Рис. 4. Розподіл середнього рівня доходу залежно від рівня освіти за різними країнами Європи

Зрештою, на нашу думку, важливо оцінити, наскільки ефективними є в Україні мотиваційні механізми орієнтації населення на підвищення своєї кваліфікації і здобуття високого рівня освіти. Загальним є висновок про те, що більш освічені мають вищі доходи. Але наскільки сильними є стимули до цього? Як свідчить рис. 4, розрив у рівнях доходів між тими, хто не має освіти, і тими, хто має науковий ступінь, є доволі несуттєвим порівняно з іншими країнами, такими як Швейцарія, Франція, Польща. Дані табл. 12 свідчать, що в Україні розрив у дохідних групах між початковою та базовою середньою освітою і повною вищою є дещо більшим ніж 2 рази, що, на наш погляд, є недостатнім для пробудження сильних мотивів до підвищення кваліфікації. Порівняно з іншими країнами Європи криві розподілу середнього рівня доходу залежно від рівня освіти є значно виразнішими, а отже, політика доходів більшою мірою орієнтована на залежність від рівня освіти. Це, на нашу думку, найбільш ефективний соціальний ліфт, що позитивно впливає на продуктивність праці і на економічне зростання.

Таблиця 12

Розмір особистого доходу (середнє значення) залежно від наявного рівня освіти, грудень 2010 року

Рівень освіти	Особистий дохід минулого місяця, грн. Mean	Обсяг групи, N	Std. Deviation	Std. Error of Mean
Початкова та базова середня освіта	1077,61	189	928,58	67,56
Повна загальна середня освіта	1313,45	656	961,28	37,54
Базова вища освіта	1674,34	520	2770,82	121,52
Повна вища освіта	2242,87	476	1838,05	84,27
По всіх освітніх групах	1631,48	1840	1902,65	44,35

Джерело: опитування ЦСМ/УІСД ім. О.Яременка спільно з відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ІЕП НАН України. Опитування проводилося з 27 листопада по 8 грудня 2010 р. в усіх областях України, АР Крим та м. Києві. Усього опитано 2109 респондентів. Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1:0,9 до 0,5:0,5 становлять 1,31 – 2,18%. Метод отримання інформації: індивідуальне інтерв'ю за місцем проживання респондента «віч-на-віч». Рівень досягнення респондентів – 65%.

В результаті наведеного вище аналізу та оцінок можна дійти до ряду висновків та пропозицій.

1. Якість освіти в Україні є порівняно низькою і не задовольняє вимогам бізнесу та стримує його розвиток.
2. Структура підготовки кадрів у частині досліджень та науково-технічних розробок для виробництва не є раціональною з домінуванням фахівців з гуманітарних напрямів.
3. Підготовлені кадри у ВНЗ значною мірою – до 40% у середньому по країні, а по окремих напрямках понад 70% – не працюють за спеціальністю. Відтак, кошти на освіту витрачаються не ефективно.
4. Система профорієнтації та профвідбору фактично не працює, і тільки 5% працюючих щорічно підвищують свою кваліфікацію.

5. Підвищенням кваліфікації в Україні після закінчення навчання, порівняно з іншими європейськими країнами, займаються в 3–10 разів менше людей.

6. Інноваційні напрями підготовки кадрів ВНЗ мають занадто низьку питому вагу – до 0,6% випускників за рік, що дає поки що мало надій на опанування 6-го та 7-го технологічних укладів, які будуть визначати розвиток багатьох країн після 2020 року.

7. Розмір особистого доходу працюючих не істотно залежить від рівня освіти, на відміну від європейських країн. Отже, значною мірою освіта перестала бути мотивуючим чинником, що диференціює особистий дохід за прикладом європейських країн.

8. Соціальні ліфти мало дієві, оскільки:

по-перше, має місце збільшення питомої ваги платної освіти. Наростання платності для багатьох верств населення різко зменшує можливості одного з головних каналів соціальної мобільності;

по-друге, сім'я, мобілізуючи всі свої ресурси, залишається найбільш надійним інститутом, що забезпечує і шлях “на гору”, але порівняно небагато тих, хто може скористатися її дієвою допомогою в подоланні низького статусу;

по-третє, служба в армії, особливо входження в офіцерський корпус, що раніше було доступно всім за наявності відповідних воїнських якостей, перестала бути надійним засобом соціальної мобільності;

по-четверте, стаж трудової діяльності (мобільність у рамках професії) також нівелював своє значення (відсутність істотної різниці в доходах серед тих, хто має незначний трудовий стаж, та тих, хто працює 10–15 років);

по-п'яте, в Україні для представників малозабезпечених верств, навіть для тих, хто має високий рівень освіти, професійної підготовки і соціальної активності, соціальні ліфти не виконують своїх функцій, оскільки домінують такі чинники, як:

- наявність впливових соціальних зв'язків;
- платність за послуги у висхідній соціальній мобільності;

по-шосте, в Україні відсутні критерії та механізми забезпечення висхідної мобільності, а існуючі – не прозорі та корумповані.

Для відповіді на демографічні виклики та забезпечення підняття продуктивності праці і економічного зростання в частині сказаного вище необхідно:

- розробити не менш як на 10 років прогноз ринку праці за його кваліфікаційними та структурними ознаками та розробити і реалізувати на цій основі прозору систему державного замовлення на підготовку кадрів у вищих навчальних закладах на конкурсних засадах;
- сформувати систему профорієнтації та профвідбору, адекватну вимогам ринкової економіки, маючи на увазі, що навіть у високорозвинутих країнах (таких, як США) за підготовку та особливо перепідготовку робочої сили відповідальність у більшості випадків несе держава;
- розширити масштабне навчання населення впродовж життя, замінивши існуючу систему післядипломної освіти;
- докорінно змінити підходи в оцінці якості знань загалом, розширити масштаби підготовки кадрів спеціальностей 6-го та 7-го технологічних укладів, що визначатимуть підйом економіки після 2020 року, сформувавши для цього, як перший крок, відповідний академічний університет, в якому науково-дослідні інститути, що ведуть відповідні фундаментальні дослідження,

- відіграватимуть ключову роль;
- до формування академічного університету широко долучити, перш за все, установи Національної академії наук України, створивши в них відповідні профільні кафедри ;
  - реструктуризувати систему підготовки кадрів у регіональному розрізі в напрямі органічного поєднання: ВНЗ, коледж, ПТУ, бізнес;
  - враховуючи, що застосування високих технологій насамперед матиме місце у традиційних галузях спеціалізації економіки України (металургія, хімія, енергетика, сільське господарство) необхідно розширити підготовку кадрів зі знанням високих технологій саме у цих сферах, використавши для цього, як базові, також лабораторії наукових академічних установ;
  - у вищих навчальних закладах розширити практику підготовки фахівців зі знаннями, які забезпечують реалізацію механізмів трансферу технологій, що сприятиме ліквідації розривів між фундаментальною наукою та практикою інноваційної діяльності.

Джерела

1. *Хабермас Ю.* Модерн – незавершений проект//Вопросы философии. – 1992. – №4. – С.40 – 52.
2. *Porter M., Stern S.* The New Challenge to America's Prosperity: Finding from the Innovation Index. Wash., 1999. – P.12.
3. *Рукина И.М., Петросян Д.С.* Социальная модернизация в России и управление национальной экономикой // Экономические стратегии. – 2010. – №12. – С. 44 – 49.
4. *Ключевский В.О.* Курс русской истории. – М.: Изд. «Ардис», 2003.
5. *Янов А.* Тень грозного царя. – М., 1997. – С.31 – 37.
6. *Тютчева А.Ф.* При дворе двух императоров. – М.: Изд. «Захаров», 2008.
7. *Магарил С.* Интеллигенция и грядущее России // Свободная Мысль. – 2010. –№ 10. – С. 132.
8. *Осипов Г.В.* На рубеже веков. Социально-политические императивы реформ // Глобальный кризис западной цивилизации и Россия. – М.: ИСПИ РАН, 2008. – С. 181–186.
9. *Лікарчук І.* Колапс української освіти//Дзеркало тижня. – 2011. – №8. – С.1,6.
10. *Формування здорового способу життя молоді: проблеми та перспективи.* – К., 2000. – С. 15.
11. *Здоров'я та поведінкові орієнтації української молоді: соціологічний вимір.* – К.: Український Інститут соціальних досліджень, 2005. – С. 75,130.
12. *Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти.* – К., 2010. – С. 113, 134, 143, 144–175.
13. *Здоров'я та поведінкові орієнтації української молоді: соціологічний вимір.* – К.: Український Інститут соціальних досліджень, 2005. – С. 137, 146,189.
14. *Комплексне демографічне дослідження.* – Фонд народонаселення ООН. Держкомстат. – К., 2005. – С.76.
15. *Статистичний щорічник України.* – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», –2010. – С.324.
16. *Теория и практика экономики и социологии знания.* Научный совет по Программе фундаментальных исследований Президиума Российской академии наук//Экономика и социология знания. – М.:Наука,– 2007. – С.56.

Анотація. В статті розкрито взаємопов'язаність демографічних процесів в частині наявності людських ресурсів у віці до 25 років та ресурсів праці із врахуванням проблемних питань підготовки висококваліфікованої робочої сили на фоні перспектив формування нового технологічного піднесення в період 2010 – 2020 рр. у процесі переходу на шостий та сьомий технологічні уклади. Розкрито шляхи розв'язання указаної задачі в контексті необхідних змін в наданні освітянських послуг населенню.

Аннотация. В статье раскрыта взаимосвязь демографических процессов в части наличия человеческих ресурсов в возрасте до 25 лет и ресурсов труда с учетом проблемных вопросов подготовки высококвалифицированной рабочей силы на фоне перспектив формирования нового технологического подъема в период 2010 – 2020 г. в процессе перехода на шестой и седьмой технологические уклады. Раскрыты пути решения указанной задачи в контексте необходимых изменений в предоставлении образовательных услуг населению.

Summary. The article deals with the interrelation between demographic processes as an availability of human resources of under 25 years old and labor resources. This issue is important because there are some challenges in the area of vocational training of labor force of higher qualification as to prospective of new technology expansion in 2010-2020 as a process of transition to 6th and 7th technologies. The ways of how to meet this task in the context of necessary improvement of the educational services are proposed.

Ключові слова: ресурси праці, нововведення у сфері науки і технологій, талант, схильність до залучення таланту, соціальні ліфти, інноваційні напрями, освіта.

Ключевые слова: ресурсы труда, нововведения в сфере науки и технологий, талант, склонность к привлечению таланта, социальные лифты, инновационные направления, образование.

Key words: labor resources, science and technology innovations, talent, inclining to attract a talent, social elevators, areas of innovations, education.

Стаття надійшла до редакції журналу 04.04.2011 р.